

Stadswandeling in Tiel

Tiel is één van de oudste steden van Nederland en telt meer dan 40.000 inwoners. Het is een stad met een rijk verleden, maar ook nu nog is Tiel een aantrekkelijk regionaal centrum in het Gelders Rivierengebied, in het groene hart van ons land. De meeste Nederlandse steden hebben hun oorsprong in de late middeleeuwen, de periode 1150-1300.

Tiel stamt uit de periode 850-1100. Aangenomen wordt dat Tiel al in het jaar 453 een haven bezat. Dankzij deze haven werd het al in de negende eeuw een florerende stad. Tiel kende al vroeg een koopmansgilde, had een eigen munt en maakte deel uit van het machtige Hanzeverbond. De nederzetting Tiel had zich gespecialiseerd in handel met voor die tijd verre oorden als Engeland en het Duitse Rijnland. De Tielse kooplieden waren verenigd in een soort handelsorganisatie die van vóór de tijd van de Hanze stamt. Tevens bezat de handelsnederzetting belangrijke kloosters, kerken en een haven, waarvan een deel van de beschoeiing bij opgravingen in de binnenstad is teruggevonden.

In de dertiende eeuw ontstond de machtige Duitse Hanze. Tiel werd lid van dit verbond van handelssteden. Daardoor werd vooral de handel met de landen aan de Oostzee tot bloei gebracht. De economische betekenis van Tiel (nu ruim 10.000 arbeidsplaatsen) gaat dus ver in de historie terug. In de Tweede wereldoorlog werd de binnenstad zwaar beschadigd. Desondanks is het oorspronkelijke stratenpatroon nog bijna geheel aanwezig.

Een wandeling door de binnenstad van Tiel is de moeite waard.

Deze stadswandeling gaat van start bij de Waterpoort, die de Waalkade verbindt met de binnenstad. Vanaf de Waalkade komt men door de coupure in de dijk bij de Waterpoort aan. De coupure in de Waaldijk wordt bij extreem hoog water gebruikt om de stad te beschermen. In de twee sleuven in de coupure worden dan twee rijen balken neergelaten; de tussenruimte wordt ook nu nog op de aloude manier gevuld: met verse paardenmest.

1. De Waterpoort is in 1647 gebouwd als buitenpoort van de voormalige Kleibergse poort. Een jaar eerder werd de binnenhaven gedempt en ontstond het Plein, waaraan de Waterpoort ligt. Tot 1782 lag er een gracht met een brug voor de poort. Tiel was een versterkte stad met stadsmuren, grachten en poorten. In 1944 werd de Waterpoort door de Duitsers opgeblazen. In 1979 was de herbouw voltooid. Onder het dak is het wapen van Tiel te zien met de tekst "Asylum gentis Batavorum" (toevluchtsoord voor het Bataafse volk). Nu is het gebouw onderdeel van het Flipje- en Streekmuseum Tiel.

2. Flipje- en Streekmuseum Tiel is gehuisvest in De Groote Sociëteit dat met zijn statige voorgevel stamt uit 1789. De Groote Sociëteit is gebouwd als ontmoetingsplaats voor heren van goeie stand die in 1764 hun sociëteit oprichtten. Ook dit gebouw heeft zware schade opgelopen tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 1972 werd het gerestaureerd. Het museum geeft een overzicht van de leefwijze van de bevolking van Tiel en omstreken vanaf de Romeinse tijd tot heden. En verder informatie over de geschiedenis van Tiel, zoals bodemvondsten uit de tweede eeuw en een maquette van de stad uit 1650. Het museum heeft regelmatig wisselende exposities waarin de archeologie en streekgeschiedenis van Tiel aan de orde komen.

Binnen dit gebouw heerst Flipje, het fruitbaasje van Tiel. Hij werd in 1935 ontworpen door tekenaar Eelco ten Harmsen van der Beek als reclamefiguurtje voor jamfabriek De Betuwe. Flipje en zijn vriendjes zijn te zien in twee aan hen en de fabriek gewijde zalen. Van de fabriek is een maquette te zien. Te bekijken valt o.a. het allereerste boekje, het eerste potje jam, maar ook het laatste! Op de eerste verdieping treft u een prachtige stijkkamer aan met porselein, meubelen, streekschilders en zilver. Op de tweede verdieping is een interactieve presentatie te zien van de eerste Tielse Canon, een grote maquette van de stad in de 17e eeuw en diverse wisseltonstellingen. Helemaal boven geniet u van het mooiste uitzicht over de rivier de Waal. Het museum is kind- en rolstoelvriendelijk.

3. De Zaak van de Stad is een expositieruimte van de gemeente Tiel waar bezoekers een beeld kunnen krijgen van de (toekomstige) ontwikkelingen. Ook voor toeristische vragen over Tiel en de regio kan men hier op werkdagen terecht van 09:00 tot 17:00.

4. Het Plein was tot 1646 een binnenhaven. Aan de kade daarvan meerden de schepen af, die de winkels in de Weerstraat kwamen bevoorraden. De percelen tussen de Weerstraat en het Plein verraden de oorspronkelijke functie. Het zijn "pijpenladen" met smalle puien aan de voorkant en aan de achterkant op het water gerichte magazijnen. In het verlengde van het Plein ligt de Varkensmarkt, die herinnert aan de tijd dat de boeren uit de Betuwe hier naar toe kwamen om hier varkens (biggen) te kopen en te verkopen.

5. Aan het einde van het Plein ligt de **Vismarkt** met een halfcirkelvormige zuilengalerij uit 1789. Die galerij bestaat uit Dorische zuilen. In vroeger tijden brachten beroepsvissers bijna dagelijks verse zalm, fint en tal van andere vissoorten, die toen nog in de Waal gevangen werden, aan wal. Vooral de fint (een klein soort elft) was destijds een veelgevraagde vis. De gevangen vis mocht slechts op één plaats verkocht worden. De vismarkt stond oorspronkelijk aan de andere kant van het plein.

6. Op de Markt staat het **standbeeld van Flipje** van de Utrechtse kunstenares Else Ringnalda. Dit beeld werd in 1993 onthuld ter herinnering aan de uit 1885 daterende jamfabriek De Betuwe, die een van de belangrijkste werkgevers in Tiel is geweest. In 1991 was het feest: toen werd het vijftig miljoenste potje jam gevuld. De productie verhuisde in 1993 naar Hero in Breda. Flipje bleef in Tiel: als standbeeld dat elke dag wel gefotografeerd wordt.

7. Ook op de Markt staat een hardstenen **pomp** met Lodewijk XV-versiering uit 1768. Oorspronkelijk stond er een lantaarn op, die werd verwijderd omdat het toenmalige stadsbestuur dit een minder fraaie decoratie vond. De pompen werden destijds niet alleen voor drinkwater gebruikt, maar ook voor de bestrijding van branden. De onderhoudskosten moesten door de burgers betaald worden via het zogenaamde "pompe gelt".

8. De winkelpromenade in de binnenstad heeft ongeveer 180 winkels, die nagenoeg alle branches vertegenwoordigen. De bestrating van het voetgangersgebied is in 2002 vernieuwd, waardoor het winkelcentrum duidelijk aan aantrekkingskracht heeft gewonnen. Veel winkels zijn na de oorlog gebouwd. De binnenstad werd zwaar beschadigd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Diverse winkelpanden zijn nu voorbeelden van fraaie wederopbouw-architectuur.

9. Aan de **Oliemolenwal** hebben vroeger een of meer oliemolens gestaan. Het is een idyllisch gedeelte in het hart van de stad. Langs de oude stadsgracht leveren, vooral in het voorjaar, de bloeiende heesters en sierbomen een fleurig gezicht op. 't Mooist wandelt men onderlangs de Wal. Onder de Wal bevonden zich vroeger werfkelders en een gangenstelsel. Door de verwoesting van Tiel aan het eind van de tweede wereldoorlog is daar nog nauwelijks iets van terug te vinden.

10. Het **vogeleilandje** werd in de jaren twintig aan de stad geschonken door de VVV Tiel en Omstreken. Het VVV-bestuur spande zich destijds al in om toeristen naar de stad te halen en zag dit eilandje als een nieuwe toeristische trekpleister.

11. Het **Kalverbos** is een plantsoen uit de negentiende eeuw. Het eerste grote herenhuis aan het Kalverbos, op nummer 4, is het geboortehuis van generaal Chassé, de bekende militaire commandant, die in 1832 de Citadel van Antwerpen verdedigde tegen een overmacht van de Fransen. Even verderop rechts in het plantsoen staat een borstbeeld van Mr. M. Tydeman, een bekend politicus (1854-1915) van liberale huize, geboren te Tiel. Ook het voormalig Stedelijk Gymnasium, nu een appartementencomplex, ligt aan dit plantsoen. In de gracht staat een beeld van Ad Arma, getiteld Iris.

12. De **Sint Dominicuskerk** kent een bewogen geschiedenis. Na de Hervorming (1578) kreeg de Protestantse godsdienst in Tiel de overhand. De rooms-katholieken bouwden schuilkerken. Op de plaats van de huidige Sint Dominicuskerk stond ook zo'n schuilkerk, die op den duur te klein werd en in 1860 vervangen werd door een nieuw gebouw. Op vrijdag 8 juli 1938 sloeg het noodlot toe. Tijdens de H. Mis brak brand uit, waarschijnlijk door onvoorzichtigheid van

schilders, die met onderhoud bezig waren. Binnen enkele uren was de hele kerk verwoest. In 1940 kon de kerk al herbouwd worden. Opvallend in het interieur zijn een hangend kruisbeeld en een fraai uit koper gedreven tabernakel, kunstwerken uit de vroegere ateliers van de bekende edelsmeden Jan en Eloy Brom, evenals een aantal houtgesneden beelden van kunstenaars als Albert Meetens en Peter Roovers.

13. Oud Burger Mannen- en Vrouwenhuis, Ambtmanstraat 24, classicistisch gebouw uit 1804. Het gebouw van deze ooit voor de stad zo belangrijke zorginstelling heeft een fraaie voorgevel, met als opvallend detail een driehoekig houten front met een rond zoldervenster, waarin een wereldbol is bevestigd. De voorgevel bestaat uit elf vensterassen. Vijf daarvan springen in het midden enigszins vooruit. Het gebouw deed vele jaren dienst als kantoor. Sinds 2012 heeft dit pand weer een woon-zorg bestemming.

14. Het Ambtmanshuis is in 1525 oorspronkelijk gebouwd als woonhuis voor de ambtman, dijkgraaf en richter van de Neder-Betuwe, Adriaen van Bueren, getrouwd met Anna van Gelre, een onechte dochter van de militante Karel van Gelre. Een latere richter, Frederik Louis baron van Brakel, werd hier in 1761 vermoord door zijn schoonzoon Isaac Steven, baron van Deelen. Het gebouw kwam later in bezit van rijke families, zoals de Reuchlins, die er een kantoor van de Nederlandse Maatschappij voor Brandverzekering vestigden. In 1939 werd het de zetel van het polderdistrict Tielerwaard. De actrice Mary Dresselhuys verbleef in haar jeugd vaak in het Ambtmanshuis, waar haar moeder is geboren. In de hal hangt een portret van de actrice, geschilderd door Adé Peters.

Het gebouw is nu eigendom van de gemeente Tiel en behoort vanaf 1996 tot het stadhuiscomplex..

15. Stadhuistuinen. Het geheel gerenoveerde en uitgebreide oude stadhuis aan de Ambtmanstraat en het nieuwe stadskantoor aan de Achterweg zijn met elkaar verbonden door een prachtige groenzone, die bestaat uit drie tuinen. Twee van de drie zijn van historische betekenis: de Ambtmanstuin en de tuin van wijlen mevrouw Hoogenboom, zijn beiden ontworpen door de beroemde tuinarchitect K.G. Zocher, de schepper van het Amsterdamse Vondelpark. De derde tuin (de middelste) is nieuw. Het is een creatie van landbouwarchitect Wil Thijsen. Jong groen ontluikt hier naast eeuwenoude bomen. De tuinen hebben ieder hun eigen karakter behouden.

16. De middeleeuwse **Sint Caeciliakapel** behoorde bij het gelijknamige klooster, waarvan niets meer is overgebleven. Het betreft hier een éénbeukige gotische kapel. In de laatste wereldoorlog werd ook dit gebouw nagenoeg verwoest, maar spoedig nadien in de oorspronkelijke staat gerestaureerd door Monumentenzorg. Het is thans in gebruik bij de Evangelische Lutherse Gemeente.

17. Schouwburg Agnietenhof. Dit gebouw staat op het terrein van het vroegere Sint Agnietenklooster, vandaar de naam. Tiel kreeg in 1969 een eigentijds theater, dat in het begin van de negentiger jaren aan uitbreiding en vernieuwing toe was. Bureau Dam en Partners te Amsterdam werd uitgenodigd hiervoor een plan te maken. In december 2000 kon de nieuwe schouwburg opgeleverd worden. Opvallend is de aangebouwde middenzaal met een glinsterende zinken gevelbekleding. Het lijkt in de verte op een voorgevel van een schip.

18. Het Burgerweeshuis dateert van 1905. Het werd gebouwd ter vervanging van het oude weeshuis aan het Hoogeinde. Het aantal weeskinderen, dat toentertijd in het nieuwe gebouw werd opgenomen, liep door de jaren heen gestaag terug. De eerste jaren waren het er gemiddeld zestig. Later nog maar enkele tientallen. Het gebouw heeft veel luiken, die dicht gingen als de kinderen naar bed gingen. Als instelling bestaat het Burgerweeshuis nog steeds, maar dan alleen nog om een fonds te beheren. Achter het gebouw bevond zich vroeger de stadsmuur..

19. Sint Maartenskerk, gebouwd rond 1440, gerestaureerd in 1964. Het huidige kerkgebouw dateert blijkens opgravingen in eerste aanleg uit de achtste eeuw. In 1441 moet hier al een tufstenen toren gebouwd zijn, die pas in 1514 werd voltooid. Men had er dus 83 jaar over gedaan. Kerkgebouw en toren werden in 1944 - 1945 vanuit Wamel kapot geschoten door de geallieerden. Van 1957 tot 1964 is men bezig geweest met de restauratie. De toren is met

tufsteen bekleed en gebouwd in laatgotische stijl. Het klokkenspel werd in de oorlog door de Duitsers gestolen, maar kwam na veel speurwerk toch weer terecht. Het carillon omvat 48 bronzen klokken, die samen circa veertien ton wegen. De Gerfkamer, ofwel Sacristie, ligt ten noordoosten van de kerk en was oorspronkelijk aan het koor gebouwd

20. Het Kantongerecht werd in 1882 gebouwd als Arrondissementsrechtbank. Sinds 1935 doet het alleen dienst als kantongerecht. Het gebouw heeft een overdaad aan detailleringen, ontleend aan verschillende bouwstijlen en is ontworpen door architect J.F. Metzelaar, die ook de markante koepel gevangenissen van Breda, Haarlem en Arnhem schiep. Het kantongerecht werd in 1996 na een restauratie van drie jaar weer in gebruik genomen. Architect Otto van Dijk noemde het gebouw bij de heropening "een prachtige suikertaart".

21. Kloosterpoort en voormalig Stadsarchief. Deze poort is het laatste restje van het in 1443 gestichte Sint Agnietenklooster. Het pand Sint Agnietenstraat 28, waarin tot 2012 het Regionaal Archief Rivierland was gevestigd, is in 1886 gebouwd als middelbare meisjesschool en staat op de fundering van de oorspronkelijke kapel. De muur tussen het archief en de daarnaast gelegen, gemeentelijke expositieruimte "Het Klooster" is het enige originele restant dat nog van de kapel rest.

22. Joods Monument. Het 19e eeuwse poortje links van het archief was oorspronkelijk de toegang naar de Israëlitische Synagoge. Het op de muur en boven de ingang aangebrachte monument werd in 1996 onthuld en is aangebracht ter herinnering aan de uit Tiel afkomstige, in de Tweede Wereldoorlog omgebrachte Joodse inwoners. In een klein luidsprekertje wordt naast de familienaam de tekst "en dit nooit meer" uitgesproken in alle talen die in Tiel gesproken worden. Het monument is een ontwerp van de kunstenaars Willem den Ouden en Johan Goedhart.

23. Gotisch huis met zijn trapgevel stamt uit de vijftiende eeuw. De gevel is van baksteen in kruisverband. De elf trappen op de top zijn afgedekt met voorgekraagde bakstenen. Het is gebouwd als woonhuis, ooit heeft gildenmeester H. Schul er gewoond. Aan de zijkant van het pand bevindt zich een zestiende-eeuws poortje met een sluitsteen, voorzien van de letters H.S.

24. Stadswal. Over een lengte van ongeveer 70 meter zijn nog de laatste restanten van de middeleeuwse ommuring en overblijfselen van een rondel aanwezig. De stadswallen dateren uit de periode van rond 1650. Op deze wal stonden oorspronkelijk twee seinkanonnen, die destijds werden gebruikt om de bevolking van stad en omtrek te waarschuwen, wanneer bij ijsgang het ijs in de Waal begon te kruien. De stadswallen zijn versterkt en beschermen de stad tegen het hoge water.